

AS IDEAS SOCIAIS E EDUCATIVAS DE RAFAEL DIESTE

Do mesianismo á fraternidade

Xosé Luis Axeitos
A Coruña

Os grupos e sectores intelectuais galegos comezan, arredor dos anos vinte, a amosar un interese especial polo "problema social" da educación popular, en concordancia evidente coas inquietudes da política europea. O baldeiro do poder oficial e o maior protagonismo popular fan a situación tensa e difícil.

Aínda que as posturas dos intelectuais ante o problema social son moi diversas (desde o integrismo católico, pasando polo reformismo liberal, ata o socialismo e anarquismo), estes manexarán con unanimidade de criterio, entre as urxencias do momento, o da *cultura e educación do pobo*. O tema da cultura popular está na conciencia do país e constitúe preocupación esencial tamén en Europa, tal como nos expresa un dos seus pensadores máis respectados:

"As masas necesitan ideas e consignas. É preciso dicírle-lo que queren.... O home, o Estado, o pensador, o artista, o poeta teñen que dirixirse ás forzas existentes nas masas se queren actuar"¹.

Esta mesma idea repetíana en España teimudamente non só os institucionalistas senón tamén os sectores socialistas e anarquistas: non se podía levar a cabo reforma de ningún tipo sen unha profunda transformación da escola.

Tanto foi así que a creación artística deste período anterior á rebelión militar do franquismo, moi especialmente a literaria, está marcada por esta preocupación, tal como manifesta unha voz autorizada abondo coñecida.

1. Traducimos de K.Jaspers: *Origen y meta de la historia*, Madrid, Revista de Occidente, 1965, pp. 170-171.

“Un primer hecho atrae nuestra atención: la producción literaria de ese decenio [1926-1936] está marcada por rasgos evidentes de rebeldía frente a estructuras arcaicas del “orden establecido”, por una inmersión en lo popular buscando sus valores específicos...”²

Pero o debate, tal como estudia Tuñón de Lara³, non está tanto na necesidade de socializa-la cultura, onde hai unanimidade, coma nos fins e obxectivos da mesma.

E, sempre, no miolo da cuestión atoparemos o utopismo educacional da Institución e do krausismo inspirador deste movemento, que tamén chegará a Galicia e fomentará un debate público e degoxos fundacionais longamente sentidos polas novas xeracións.

Coñecido fundamentalmente como escritor, descoidáronse bastante outras facetas do escritor rianxeiro, que paradóxicamente formaron parte das súas inquedanzas máis profundas e constantes. Refírome, por exemplo, á súa afección pola pintura, pola filoloxía, polo cine, pola arquitectura, etc, que constituíron outros tantos intentos de busca, de investigación e degoxo de verdade. Esta diversidade de inquedanzas intelectuais sitúan a Rafael Dieste nunha clara posición especulativa, presente na súa obra literaria.

No fondo desta actitude está a súa máis teimuda vocación: *querer ser* ou, o que ven se-lo mesmo, *ser persoa*. Desta inicial vocación nacen, con seguridade, as máis diversas facetas do intelectual. Así o expresa o noso autor nunha conferencia na que recorda os anos nenos de escolar en Rianxo:

“O que quero decir con todo isto é que unha cousa son as aptitudes (con *p*) e outra cousa é a vocación. E a miña vocación, e a primeira vocación de todos, que o mestre non nos debe de ningún xeito botar por terra, é a vocación de ser persoa.

Pero ser persoa é difícilísimo (xa vos falei do chouto no vacío que eso supón). Pero, ademáis desto, a persoa está chea de segredos, de abismos, de peligros que axexan por todas partes e entón quere buscar, non unha paz fraudulenta senón unha paz verdadeira, fundada en conocimiento, fundada en esperanza.

Resulta que querendo ser persoa xurden os problemas por todas partes. Este desexo do home de querer ser persoa é o que da lugar ó nacemento de toda a filosofía oriental e grega.

Nese pulo xeral do home por querer ser home nace un tronco vivo do que nacen todas as outras vocacións que despois se converten en profesións.

2. M. Tuñón de Lara: *Medio siglo de cultura española*, Madrid, Tecnos, 1977, p. 240.

3. M. Tuñón de Lara: *Ib.*, p. 159.

E ven, finalmente, a idea de que si imos á escola e nos integramos na escola é para ter un posto na sociedade. A min parécese perfecto que cada un queira servir á sociedade. E para servir á sociedade ten que ter un posto na sociedade, pero primeiro que nada é a vocación fundamental de ser persoa, a vocación de ser home. E de esa vocación de ser home xurden tódolos desexos que ten o home: de entender o mundo, a luz, as montañas, as estrelas... todo eso que despois vai tomando nomes distintos según sea o obxecto que as designa"⁴.

Esta actitude de Rafael Dieste conecta moi directamente coa predilección krausista polas disciplinas que, como a pedagogía, aspiran a facer homes. E de aquí parten tamén tódalas contradicións nas que incorren os institucionalistas que, como homes de cátedra e biblioteca⁵, non estaban conectados coas realidades do país.

A perspectiva idealista con que a Institución observou os problemas de España foi un reproche constante na boca de socialistas e anarquistas:

"El krausismo, preocupado por la reforma del hombre y de las instituciones políticas y sociales, nunca se intere-

só primordialmente por el gran problema de España: por la reforma de nuestra economía, por la revolución industrial y agrícola del país. Yo creo que si la mitad de los pensionados por la Junta o por otra Institución, hubiesen sido hijos de campesino, enviados a Dinamarca, a Suiza, a los Estados Unidos y a otros países, donde la ganadería, derivados de la leche, agricultura, horticultura, etc., se explotan con la máxima eficacia, la riqueza de España se hubiera duplicado en pocos años... Enriquecimos la cabeza de la nación y nos olvidamos de su estómago"⁶

Coincide basicamente con estas ideas Tuñón Lara, cando, referíndose ás Misións Pedagóxicas, di:

"Esa misión, sin transformar las estructuras agrarias de un país, era como plantar los árboles por la copa"⁷

Rafael Dieste, antes de integrarse como misionero nesta aventura institucionalista, participou no debate sobre a reforma educativa de maneira directa. As páxinas dos diarios vigueses *Galicia* e *El Pueblo Gallego* convocaron opinións e propostas nas que participan Núñez Búa, Roxerius, Blanco Torres, etc.

4. V. "Vocación unha e varia", conferencia de Rafael Dieste en Pontevedra, 1977, en *Rafael Dieste*, Xunta de Galicia, Consellería de Cultura, 1995.

5. V. Juan López Morillas: *Krausismo, Estética y Literatura*, Barcelona, Lumen, 1973, p. 10.

6. L. Araquistain: *Pensamiento español contemporáneo*, Losada, 1962, pp. 38-39.

7. *Ib.*: p. 263

Os graves problemas da escola primaria en Galicia poden constatarase a través da coñecida obra de Luis Bello, mellor ca no esquemático prólogo que a introduce⁸. Así se explica que unha boa parte dos artigos sobre educación sigan unha liña exclusivamente reivindicativa para solucionar os problemas dunha mínima infraestrutura: falla de mestres, de locais, alto absentismo, poboación dispersa e rural, etc, etc.

Núñez Búa, despois de pasar revista ás graves deficiencias do ensino primario, propón unha serie de medidas destinadas á educación integral do pobo; medidas que irían máis alá da escolarización obrigatoria e que resume en tres propostas: "É craro qu'os rapaces ó sortir ós trece ou catorce anos dunha escola que teña un mestre traballador saben algo máis que lér, esquirbir e contar. Pró ós vinte xa fica todo esquencido, porque despois de saír da escola somentes lerán as noticias d'un xornal ou emborrallarán a intelixencia con novelas estilo *Caballero Audaz*".

Eis pol-o que perciso é en cada vila - sería moito pedir nas aldeias- pór ó alcance das crases populares meios de cultura intelectual.

Eu só quero chamar a atenzón en col d'istes tres elementos "postescolares" d'instruzón popular: museu, biblioteca e Universidade popular"⁹.

En realidade a proposta do Núñez Búa, daquela profesor en Vilagarcía de Arousa, coincide enteiramente coas propostas institucionistas que se van concretar anos máis tarde nas Misións Pedagóxicas.

Tamén Rogelio¹⁰, nun artigo no mesmo medio periodístico, reivindica a dignidade dos mestres e a súa importancia social, a pesar dos soldos de cinco pesetas diarias, inferiores ós da maioría do funcionariado estatal. Ante a subida de cincocentas pesetas anuais, quere salienta-las contrapartidas que se lle esixen¹¹.

Noutros dous artigos anteriores, o mesmo autor fai un chamamento á participación dos mestres na inminente reforma dos programas, cun pequeno preámbulo no que se debaten as posturas enfrontadas entre disciplinas humanísticas, clásicas ou experimentais¹².

Tamén Dieste, durante a súa etapa periodística en Vigo, tratou o tema

8. Luis Bello: *Viaje por las escuelas de Galicia*, prólogo de Gonzalo Anaya, Akal, 1973.

9. J. Núñez Búa: "A instruzón do pobo", *Galicia*, 25 de xullo de 1926, p. 3.

10. Rogelio Pérez, rianxeiro, curmán de Manuel Antonio, que chegou a Inspector de primaria. Sufriu o proceso de depuración na posguerra e morreu, exercendo o seu cargo, en 1963. Mantivo co seu curmán e con Rafael Dieste unha grande amizade.

11. "Los nuevos presupuestos y el magisterio", *Galicia*, 30 de xullo de 1924.

12. Rogelio Pérez González, "El magisterio y la enseñanza", *Galicia*, 19 de abril de 1924.

da educación en diversas ocasións. Nun primeiro artigo de 1924, xa o escritor rianxeiro nos propón como tema de reflexión unha das súas ideas centrais en conexión co pensamento de Unamuno. Na súa loita contra os tópicos, Rafael Dieste recolle unha disciplina mental proposta polo profesor salmantino, que consiste “en pensar de nuevo como ideas recién florecidas los lugares comunes”¹³.

Toma o noso escritor, con premeditado propósito de renovación, o dito “cada cual debe ser lo que es”. Revélase Dieste contra esta filosofía, por considerala portadora dun só e exclusivo proxecto, cando o importante é a defensa da pluralidade de tentativas. Se, como quere Dieste, cada ser implica unha pluralidade de ideais, o importante, como di Unamuno, será “o querer ser”.

Noutro artigo, uns meses máis tarde, vai mediar Rafael Dieste na polémica entre o P. Rodríguez, monxe agustino, e o naquel tempo profesor de latín no instituto Cisneros de Madrid, García de Diego. Invitaba o relixioso ó ensino libre mediante un texto único. O escritor rianxeiro toma a defensa das teses do que será ilustre filólogo para afirmar as súas propias ideas sobre a liberdade do ensino non confesional, idea tamén coincidente co institucionalismo¹⁴.

Ás veces recorre Dieste á ironía para ridiculiza-lo ensino relixioso, como ocorre nun comentario que fai ante un “opúsculo prospecto” dun internado¹⁵. A propaganda do internado, certamente groseira e pouco sutil, préstase á rexouba irónica. O famoso colexio oferta “sana moral”, “misión pío-educativa” e... “clases de adorno” (música, debuxo, ximnasia e mecanografía), para rematar dicindo:

“Este colegio es hoy el mejor de Galicia por sus situación estratégica”.

Co comentario de Dieste:

“Según lo transcripto debe existir una misión impía y una moral insana... Pero no queremos aventurarnos a censurar en demasía. ¡Cualquiera se anima con una entidad que goza de tan excelente situación estratégica!”

Todo canto dalgunha maneira, explícita ou implícitamente, no terreo filosófico, xurídico e educativo, amose ideas de solidariedade, de mutuo apoio, de tolerancia ou de amor á natureza era ben acollido por Dieste, que case sempre era acusado de inxenuo. Tal ocorre cando escribe o seu *Primeiro Discurso aos estudantes*¹⁶, e invita a estes a achegarse ó campo como intercambio fértil de coñecementos e experiencias:

13. “El carácter y la vocación”, *Galicia*, 28-XII-1924.

14. “La campaña del padre Rodríguez”, *Galicia*, 28-I-1926

15. “Pedagogía y galimatías”, *Galicia*, 7-II-1926.

16. *El Pueblo Gallego*, 27-I-1927

“O campo recibirá as verbas estudiantís e mozas como unha choiva doucada polo sol. A cultura universitaria, en troques, irá tendo raizame nunha terra concreta e verdadeira. E iso, lonxe de perxudicar ao seu universalismo, daralle datos de carne e espírito en que apoialo. ¿Ou coidades que se pode investigar nun ámpito valdeiro, sen problemas, nin datos, nin amor?”.

Poucos días despois, Dieste escribe outro artigo que, co título de *Os discursos inxenuos*¹⁷, pretende contestar ós que “achegáronseme con sorrisa compasiva pra dicir: vostede, tan inxenuo coma sempre...”

O argumento de Dieste reivindica os discursos inxenuos dirixidos ós estudantes, e acaba facendo unha chamada para romper-las barreiras que separan os dous mundos, universitario e pobo:

“Iso de poñer entre as persoas un ríxido valo, deixando a unha banda as que coidamos incapaces de se redimiren da súa pobreza espiritual, soio estaría ben despois da proba derradeira disa incapacidade. Antrementres, cada un ten que ser pródigo de sí mesmo e esculcar, nos demais, o millor”.

Coincide esta filosofía coa exposta por Rafael e o seu irmán Eduardo en distintas ocasións: a existencia de dúas fontes de saber, a popular e a académica, que marchan paralelas e crean co seu desencontro unha limitación do coñecemento humano.

Eduardo Dieste (1882-1954), vanguarda intelectual no Rianxo de principios de século, a quen Castelao recoñeceu como mestre, expresou esta idea en numerosas publicacións:

“Existen dos grandes corrientes de sabiduría en el mundo: el saber popular, graciosamente comunicado a todos, como si tomara de la naturaleza ejemplo de florecer; y el saber académico, transmitido a los menos por iniciación y a los más autoritariamente. No se trata de hacer un paralelo peyorativo, sino de esto, en que radica el mal: un paralelismo que hasta hoy ha hecho imposible la unidad del conocimiento humano y, por ende, de toda armonía moral”¹⁸.

Neste mesmo senso manifestárase tamén Rafael nun artigo titulado “*El arte y la educación popular*”¹⁹, no que se defende que a literatura que educa e ensina é a boa literatura, máis alá da súa intención moralizadora:

17. *El Pueblo Gallego*, 27-1-1927

18. Eduardo Dieste: *Teseo: Los problemas literarios*, Reuniones de Estudio, Montevideo, 1938, p. 79.

19. *El Pueblo Gallego*, 29-V-1926.

“Un drama, una novela, un poema, noblemente escritos (escritos con el empeño de ser fieles a un bello modelo interior) logran más para el ennoblecimiento de espectadores y lectores, por la probidad de visión y realización que revelan, que por la finalidad ética adjudicada a su obra por el autor... El arte no podrá ser educador en tanto no sea buen arte.”

Con este espírito “inxenuo” ingresou Dieste nas Misións Pedagóxicas, pouco despois da creación do Patronato por Decreto do 29 de maio de 1931. No preámbulo da disposición, o Ministerio de Instrucción Pública fai a seguinte encarga:

“Se trata de llevar a las gentes, con preferencia a las que habitan en localidades rurales, el aliento del progreso y los medios de participar en él, en sus estímulos morales y en los ajemplos del avance universal, de modo que los pueblos todos de España, aun los apartados, participen en las ventajas y goces nobles reservados hoy a los centros urbanos”

Este espírito inicial, de aspiración xenerosa e cordial, parece inspira-las primeiras manifestacións de Dieste, que así responde nunha entrevista durante o percorrido da Misión por Galicia:

“Las Misiones se proponen dar a la gente de las aldeas y pequeñas villas una imagen del mundo presente, más allá del horizonte local: dejarles una impresión de cordialidad sin lisonja; darles un ejemplo de naturalidad y libertad de espíritu; destruir ciertos vínculos muy usuales, entre conocimiento y pedantería; hacer que el pueblo aprenda algunas cosas útiles o valiosas por sí mismas, sin humillarlo nunca ni humillar su conocimiento natural al decirse-las...”²⁰

Tamén o anónimo periodista (con seguridade Johan Carballeira) comunga co clima de redención cultural destes primeiros misioneiros, pois despide a entrevista con estas palabras:

“Ya lo sabéis, maestros y alcaldes de todas las villas y pueblos de Galicia: cuatro mozos “libres y puros” -Rafael Dieste, José Otero Espasandín (otro gran espíritu gallego), Antonio Sánchez Barbudo y Ramón Gaya- andan por vuestras tierras en insólito peregrinaje de amor y fantasía para llevar a las gentes sencillas y doloridas a puertos de más alta y clara humanidad”.

Pero esta visión un chisco mesiánica da cultura vaise moldeando e conformando a medida que estes mozos se poñen en contacto coa realidade. Moitos

20. *El Pueblo Gallego*, 13-X-1933.

anos despois, cando Rafael Dieste analiza o fenómeno, reconece tamén un certo distanciamento, sempre cordial, con respecto ós fundadores e inspiradores das Misións: Giner, Cossío, Santullano, Machado, etc. E así o expresa nunha longa entrevista que reproduce o profesor Otero Urtaza:

“Ahora bien, en cierta ocasión, al regresar de una misión, don Juan López Suárez me preguntó qué conclusiones había sacado de mis viajes por España...D. Juan -le contesté-, realmente es una pregunta que me coge de sorpresa porque es, claro, el motivo de todas mis reflexiones en este momento, pero así, de pronto, no me resulta fácil contestarle en síntesis. Y él me respondió: “¡Cultura, Dieste, cultura!”

Ante estos remilgos de algunas personas vinculadas a la Institución o a la Junta, teníamos una actitud ligeramente burlesca. Este supuesto de que todo era cuestión de cultura o alfabetismo, nos parecía cómico. Nosotros, que éramos máis jóvenes, y sobre todo despois de estar en los pueblos, veíamos que había muchas cosas que no eran cuestión de cultura, en ese sentido tan general”²¹.

Esoutras cousas que non eran cuestión de impartir cultura vainas con-

cretar Dieste noutras diversas charlas e entrevistas. Trátase, en definitiva, dun proceso que comeza sendo fillo do institucionalismo e acaba descubriendo unha realidade intuída, pero difusa e arredada.

Rafael Dieste explicará esta evolución desde o mesianismo inicial ó descubrimento dunha nova realidade, dun novo espírito fraternal:

“A base daquilo estaba en aceptar que os fundamentos estaban no pobo. ¿Por qué? Pois, primeiro, porque o pobo tiña uns anxeios lexítimos que había que xustificar, ou, mellor dito, que había que satisfacer. E para iso había que crear unha orde de xusticia e de progreso evidente. Iso no senso que pudéramos decir práctico e máis concreto. Pero tamén porque o pobo era en España e en Galicia o depositario de unha moi vella, moi antiga, xustificada e fonda tradición española e europea... E nós, os chamados misioneiros, os que tiñamos como misión principal, ao parecer, unha divulgación até certo punto caritativa segundo a definición que se lle ten dado, no fondo levábamnos unha misión de comunicación, un desexo de recibir do pobo esa mensaxe, eses valores dos que era depositario...”

Todos, con pequenas diferencias ideolóxicas, constituímos unha verda-

21. Eugenio Otero Urtanza: *Las Misiones Pedagógicas: Una experiencia de educación popular*, Sada-A Coruña, edicións do Castro, 1982, p. 145.

deira unidade fraternal, unha verdadeira fraternidade viril, como diría Malraux. Ese ideal da unidade viril, ou da fraternidade viril, xa existía en nós."

Foi tan profunda esta fraternidade que case se converteu en destino común. Moitos anos despois, en 1950, recibe Rafael Dieste unha carta de Sánchez Barbudo que expresa esta idea co dramatismo do arredamento provocado polo exilio:

"Sólo concibo una cosa -si fuese posible volver- , una sola me ilusiona y anhelo; y, aunque te rías, eso haré un día, espero: peregrinar por España de misionero solitario, de aquí para allá, de aldea en aldea, de poblachón en poblachón, solo o con algúen, contigo por ejemplo"... "Me río -contesta Dieste- sí, pero de placer. De acuerdo. ¡Se hará!".

Todas estas inxedanzas sociais e educativas, raramente destacadas pola crítica, nacen das mesmas raíces cás da súa propia poética narrativa e creativa en xeral.

Tense destacado, en efecto, entre a crítica máis autorizada, o papel relevante da *memoria* como fonte de autenticidade humana. Pois ben, a memoria tamén será a cerna e fundamento da pedagogía diesteana. Nunha interesantí-

sima conferencia pronunciada en Pontevedra no 1979²², exprésase así:

"Pero aquí vou facer unha observación que sirve tanto para os mestres como para vós (é moi probable que entre vós haxa futuros mestres) e é que a maneira de entender ós mozos é lembrarse de cando un era mozo. E a mesma fórmula sirve para entender ós nenos: ter boa memoria.

Eu téñolle dito a algún mestre:

- Cónteme algo da súa nenez.

- Pois, francamente, non me acordo de nada.

- ¿Entonces, cómo se dedica á ensinanza? É imposible ser mestre de nenos se vosté mesmo non se lembra de nada da súa nenez e se non se recorda nada do que fixo, nin do que sentía, nin do que lle pasou sendo moi neno.

Porque a memoria é o primeiro órgano da pedagogía. O pedagogo ou mestre que non se lembre de cando era neno, ou mozo, de como funcionaba a súa imaxinación, xa ten que proceder dun xeito ritual, por maxía, non sabe por que procedimentos porque lle falta a base."

22 V VV AA *Rafael Dieste*, Xunta de Galicia, Consellería de Cultura, 1995, na que se transcribe a conferencia

Rafael Dieste, efectivamente, atopou sempre na memoria un recurso fecundo para poder explicarse a si mesmo, e chega a considerala como a perspectiva natural do exilio. A súa obra máis coñecida, *Historias e invenciones de Félix Murie*²³, é unha viaxe polos camiños da infancia e polos corrunchos do fogar rianxeiro.

Cando pasa revista á pedagogía que el padeceu como escolar na súa vila, lembra especialmente o método adiviñante da “siñá Fanchuca”, no que todo se reducía a acerta-la letra sinalada polo pao ameazador.

Dos libros ilustrados, lembra moi especialmente aquel que representaba a máxima manifestación de crueldade: o sacrificio de Abraham. E non se esquece daquel cura que “tomaba” o catecismo do Padre Astete dando puñadas ós rapaces.

Fronte a estes exemplos sinala o tremendo drama relixioso vivido por D. Francisco Giner de los Ríos, que nada ten que ver coa frivolidade con que se explica a materia na maioría dos coleccionados relixiosos.

Dálle a esta faceta unha importancia decisiva, porque lembra que unha crise relixiosa está na cerna dos seus

inicios de escritor e intelectual. De tal xeito que as súas lembranzas de estudante xove enlazan directamente coa súa vocación literaria:

“A min interesábanme especialmente os problemas humanos, os referentes a min. E sobre todo na adolescencia, na puberdade, na idade na que estades vos, un empeza a ser un problema para si mesmo e ó ser un problema para si mesmo ahí empeza un conflito extraordinario.

E casi sempre está indefenso o rapaz, porque o pai se quere facerse compañeiro é unha actitude hipócrita, consoladora, que non sempre é aceptada. O que diga o pai ou a nai vale de pouco, parece algo moi superficial.

O grave deste conflito íntimo é que ese ser extraño no que se desdobra o adolescente non aparece pouco a pouco senón que de súbito tópase un cun ser desconocido para un mesmo e nese salto cualitativo está coma nun albedrío absoluto que ó mesmo tempo lle supón unha indiferenciación tamén absoluta e un terrible temor a si mesmo. Ese é o salto cualitativo do que falo e do que ten experiencia calquera de vós; aínda que sexa un santo ten ese intre no que non se conoce a si mesmo.

23 Buenos Aires, Nova, 1943

E ese intre subsiste, permanece durante toda a vida. Sempre queda algo alá lonxe, como algo que se pasou pero é de todos os xeitos un misterio fondo que de súbito da choutos imprevistos.

Valle Inclán ten esa metáfora da cobra partida polo sacho dun labrego no medio dunha corredoira. Cada unha das partes da cobra estase a remexer e dando voltas. Xa non son unha nin dúas tampouco; e no caso de que foran dúas xa non se reconocerían unha na outra.

Este corte prodúcese na persoa. Nese intre de pavor lexítimo é cando nace a verdadeira personalidade e espiritualidade.

No meu caso, no intre en que aparece esa conflictividade, escomenza en min, primeiro a preocupación relixiosa; de seguido, buscando a racionalidade dese problema nace en min a preocupación filosófica e de seguido, buscando un xeito de expresión no que non quedase pechado o pensamento nunhas regras lóxicas exclusivamente, senón que reflexase toda a personalidade, a min pareceume que eso podía ser a poesía. Pero a

poesía lírica parecíame demasiado individual, entonces pareceume que a poesía dramática sería a que mellor recollería, por unha banda o proxecto plástico que eu levaba na cabeza; por outra banda, este outro proxecto musical, pero xa falando da música das palabras. E, finalmente, que fose expresión de humanidade, pero non exclusivamente da miña senón da das criaturas do autor. É dicir, personaxes nin abstractos nin sacados da realidade senón sacados da miña experiencia amorosa"²⁴.

Nestas etapas nas que vai superando racionalmente e creativamente os problemas de identidade producidos, xorden os distintos xéneros como resposta: ensaio filosófico, lírica e teatro, que poden ata ser substituídos polos títulos concretos das súas obras iniciais.

Rafael Dieste pretendeu falarlles ós rapaces da vocación e acabou falando do home, dos problemas universais da humanidade e da súa propia obra, porque en realidade home, ética e estética sempre se conxugan harmoniosamente na vida e na obra do noso escritor.